

ПРОЦЕСЪТ НА ПРИОБЩАВАНЕ И ЦЕННОСТНАТА СИСТЕМА НА УЧИТЕЛЯ

Петя Марчева-Йошовска

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме. Във фокуса на настоящата статия е положен един от множеството проблеми на приобщаващото образование – компетентностите на българския учител, комплекс от знания, умения, опит и ценности, свързани с преподаването. За реализирането на изследването ние се основаваме на модела на Европейската агенция за специални потребности и приобщаващо образование, публикуван през 2012 г. в Одензе (Дания). В статията се представят резултатите от емпирично изследване на нагласите на педагогическите специалисти в България за установяване на условията за приобщаване на деца и ученици в общата образователна среда.

Ключови думи: ценности; компетентности; приобщаващо образование

Въведение

Дискутираните теми в концепцията *приобщаващо образование е компетентностите на приобщаващия учител като ключов фактор за развитието на потенциала за учене на всички деца и ученици*. В тази връзка, П. Терзийска отбелязва, че като „двигател на промените и осигуряването на необходимата информация за всичко относно развитието, обучението и възпитанието на децата със специфични педагогически потребности ресурсният учител трябва да притежава високи професионални компетенции“ (Terziyska 2003, 169).

За осъществяване целта на изследването се опираме на публикувания през 2012 година в гр. Одензе (Дания), модел на *Европейската агенция за специални потребности и приобщаващо образование* за четирите основни ценности, които се отнасят до ученето и преподаването и имат фундаментално значение за работата на приобщаващия учител и предаване на ново значение и съдържание на традиционната образователна система. Той включва: 1. *Способност за оценка на различните възможности на учениците* – приемане на различията на учениците като ресурс и ценно предимство за ученето. 2. *Подкрепа на всички ученици* – еднакво високи очаквания за постиженията на всички

ученици. 3. *Съвместна работа* – сътрудничеството и работата в екип са основен подход за всички учители. 4. *Лично професионално развитие* – преподаването е и учене и учителите са отговорни за това да учат през целия си живот.

Понятието *ценност* Л. Лозанова отбелязва, че е „интердисциплинарно по своята същност и присъства в предметната област на различни социални и хуманитарни науки“ (Lozanova 2018, 376). Според М. Rokeach тя следва да бъде разглеждана „като нагласи и ключови признаци за типологизиране на индивидуални или групови идеи, стандартизиращи поведението на личността“ (Rokeach 1973, 5). Тук „високо място в нея заемат целите и желанията, които даден индивид много би искал да реализира. В случай на избор, при съществуването на алтернативни ценности, се избират онези от тях, които заемат висше място в тяхната йерархия“ (Lozanova 2016, 45). За всяка област на компетентност са представени необходими знания и умения и те включват следните компоненти: *отношение към учениците, знания, умения*. Важно е да подчертаем, че отношението, с което учителите подхождат към обучаемите и възприемането на проблема изискват определени знания и ниво на разбиране. Венка Кутева подчертава, че „колкото по-добре опознаеш детето си, толкова по-добре ще се ориентираш на какво да го научиш“ (Kuteva 2000a, 160). В този смисъл, според Д. Димитрова „подготвеният и компетентен учител е дар за своите ученици“ (Dimitrova 2004, 27). Теоретичната и практическата значимост на проблема ориентира към *целта* на научната разработка. Основната *цел* е да се проучат и анализират ценностите и областите на компетентност на учителите към приобщаващото образование, което ще осигури по-ефективното адаптиране в общообразователната среда на всички ученици.

За постигането на поставената цел на изследването се решават следните научноизследователски *задачи*: 1. Анализ на педагого-психологическата и методическата литература по разглеждания проблем. 2. Установяване нагласите на учителите към приобщаващото образование и оценка на областите на компетентност. 3. Изводи и препоръки с конкретна приобщаваща педагогическа насоченост.

За реализиране на целта и решаване на задачите на изследването, прилагаме следните *методи* на: 1. *Теоретично изследване*: проучване, анализиране, подбор и систематизиране на литературни източници. 2. *Емпирично изследване*: нестандартизирана анкета. 3. *Обработка на получените качествени и количествени резултати*: програма „Статистически пакет за социални науки – IBM SPSS“, версия 19.0.

Общи характеристики на извадката

Контингент на проучването са 210 учители, от общообразователните институции от 14 области в България.

Резултати и дискусия

Профилът на респондентите показва, че жените съставляват 69,5%, докато мъжете са с относителен дял 30,5%. Относно възрастта на учителите могат да се направят следните констатации: в диапазона 18 – 25 и 36 – 45 години са 47,6% от изследваните лица (ИЛ), на възраст 26 – 35 години попадат 23,3% от респондентите, преподавателите между 46 – 55 години са 18.1%, а останалите 11.0% – са над 56-годишна възраст.

В ценност 1: *Способност за оценка на различните възможности на учениците* се изследват следните области на компетентност:

1.1. *Разбиране на концепцията на приобщаващото образование*

Тук се наблюдава, че учителите имат отрицателни нагласи по отношение на: *критична оценка на личностните разбирания и схващания и влиянието, което те имат за другите* – 76,2%; *етичност и конфиденциалност при общуване* – 54,7%, и *проявяване на емпатия към разнообразните нужди на учениците* – 52,0%.

Голяма част от анкетираните учители имат положителни нагласи във връзка с: *разбиране на конкретната ситуация и контекст* – 51,5%; *прилагане на стратегии, които подготвят учителите да се справят с неприобщаващо поведение и работа в ситуации на изолация* – 59,9%; *демонстриране на уважение в социалните взаимоотношения и използване на подходящ език в общуването с учениците или други заинтересовани страни в образованието* – 60,4%.

1.2. *Област на компетентност: гледната точка на учителя относно различията на учениците*

Половина от учителите имат положителни нагласи по отношение на: *откриване на най-правилния начин да отговорим на различията във всяка ситуация* – 59,5%, и *принос към изграждането на училището като общност, която насърчава, уважава и отбелязва напредъка на всички ученици* – 62,2%.

Отрицателни нагласи на респондентите се констатира в компетентностите: *да се научим как да се учим от различията* – 52,1%; *темата за различията да бъде застъпена в учебния план* – 58,0%, и *използване на различията в подходите и стиловете на учене като ресурс за учителите* – 54.3%.

В ценност 2: *Всички ученици да бъдат подкрепяни* – учителите да имат високи очаквания за постиженията на всички ученици анализираме следните области на компетентност:

2.1. *Насърчаване на академичното, практическото, социалното и емоционално учене на всички ученици*

Положителни нагласи на изследваните лица се отчитат в следните области на компетентност: *учителят трябва да бъде ефективен събеседник на вербално и невербално ниво, който да отговаря на разнообразните нужди на учениците, родителите и другите професионалисти* – 62,4%; *подкрепа*

на развитието на комуникационните умения и възможностите на учениците – 55,1%; и оценяване и доразвиване на уменията на учениците как да учат – 50,5%.

Негативни нагласи анкетираните учители имат по отношение на: възпитаване на учениците да бъдат независими и самостоятелни – 50,4%; насърчаване на подходи за учене, базирани на съвместна работа – 56,2%; въвеждане на подходи за ръководене на позитивното поведение, които подкрепят социалното развитие и общуването – 51,4%; съдействие в ситуации в училище, при които учениците е възможно да „поемат риск“, дори и да не се справят в сигурна среда – 53,5%; използване на оценка при подходите за учене, която взема предвид социалното, емоционалното и академичното учене – 58,5%.

2.2. Област на компетентност: Ефективни подходи на преподаване в класа, където всички деца учат заедно

Голяма част от респондентите имат отрицателни нагласи към: прилагане на лидерски умения в класната стая, които включват системни подходи за позитивно управление на класната стая – 64,2%; индивидуална работа с учениците, но също така и в смесени групи – 56,5%; използване на учебните планове като средство за приобщаване, увеличаващо възможностите за достъп до учене – 58,1%; работа с учениците и техните семейства с цел индивидуализиране на процеса на учене и поставяне на целите – 52,3%; улесняване на съвместното учене, при което учениците си помагат взаимно по различни начини, включващи обучение между връстници, с гъвкаво разпределение на учениците в групи – 51,9%.

Положителни нагласи се наблюдават в следните области на компетентност: използване на голям набор от методи и подходи за преподаване по систематичен начин – 55,3%; прилагане на информационни и адаптирани технологии, в подкрепа на гъвкави начини на преподаване – 54,8%; подходи за учене, основаващи се на факти, за постигане на образователните цели, алтернативни пътища на учене, гъвкави инструкции и даването на ясна обратна връзка на учениците – 58,1%; оценка за ученето, което не дава етикети и не води до негативни последици за учениците – 57,64%; ангажиране с учениците за съвместно решаване на проблемите – 55,7%.

Ценност 3: Съвместна работа – сътрудничеството и работата в екип са основни подходи за всички учители

Тук спадат следните области на компетентност:

3.1. Работа с родителите и семействата

Половината от анкетираните учители имат положителни нагласи към ангажиране на родителите и семействата, в подкрепа на процеса на учене на техните деца – 53,3%. Отрицателни нагласи на респондентите (53,8%) се констатира в компетентност: комуникация с родителите и другите членове на семейството с различен културен, етнически, езиков и социален статус.

3.2. Съвместна работа с други специалисти в областта на образованието

Негативни нагласи анкетираните учители имат по отношение на: умения за ръководене процесите в класната стая, които улесняват ефективната съвместна работа – 56,7%; съвместно преподаване и работа в мобилни екипи – 61,5%; работа в училищна общност и възползване от вътрешни и външни за училището ресурси – 58,2%; превръщане на класа в общност, която е част от голямата училищна общност – 50,9%.

Голяма част от ИЛ имат положителни нагласи в следните области на компетентност: принос към всички процеси на развитие, преразглеждане и оценка в училище – 52,3%; решаване на проблемите, съвместно с други специалисти – 63,8%; принос за по-широка мрежа от партньорства с други училища, обществени организации и образователни институции – 54,3%; използване на голям набор от умения за вербална и невербална комуникация, с цел улесняване сътрудничеството и съвместната работа с други професионалисти – 62,9%.

Ценност 4: Личностно професионално развитие

Първата област на компетентност тук е 4.1. Учителите са гъвкави и практични.

Положителни атитюди се отчитат в област на компетентност: принос за развитието на училището като общност, в която се учи – 52,35%. Отрицателни нагласи у анкетираните педагогически специалисти (58,4%) се наблюдават в системно оценяване на постиженията и представянето им пред другите и ефективно включване на другите в оценяването на процесите на преподаване и учене – 50,25%.

4.2. Образователната степен е само основата, върху която се изграждат професионалните умения

Тук се наблюдават положителни оценки в голяма част от области на компетентност, а именно: гъвкави стратегии за насърчаване на иновациите и личностното развитие – 55,2%; с отворени очи и проактивност за възприемане на колегите и другите професионалисти като източник на нови знания и вдъхновение – 56,2%; принос към ученето на цялата училищна общност и процеси на развитие – 53,9%. Отрицателни атитюди на ИЛ се отчитат единствено при усвояване на управленски стратегии, които позволяват възможности за квалификация – 40,9%.

От получените данни на базата на проведеното проучване и анализ на неговите резултати дава основание да се формулират следните изводи за голяма част от педагогическите специалисти: 1. Имат положителни атитюди към приобщаващото образование по отношение на ценностите:

1. „Способност за оценка на различните възможности на учениците“ в области на компетентности: 1.1. „Разбиране на концепцията на приобщаващото образование“ – разбиране на конкретната ситуация и контекст;

прилагане на стратегии, които подготвят учителите да се справят с неприобщаващо поведение и работа в ситуации на изолация; демонстриране на уважение в социалните взаимоотношения и използване на подходящ език в общуването с учениците. 1.2. „Гледната точка на учителя, относно различията на учениците“ – откриване на най-правилния начин да отговорим на различията във всяка една ситуация; принос към изграждането на училището като общност, която насърчава, уважава и отбелязва напредъка на всички ученици.

2. „Всички ученици да бъдат подкрепяни – учителите да имат високи очаквания за постиженията на всички ученици“ в областите: 2.1. „Насърчаване на академичното, практическото, социалното и емоционално учене на всички ученици“ – учителят трябва да бъде ефективен събеседник на вербално и невербално ниво, който да отговаря на разнообразните нужди на учениците, родителите и другите професионалисти; подкрепа на развитието на комуникационните умения и възможности на учениците; оценяване и доразвиване на уменията на учениците как да учат. 2.2. „Ефективни подходи на преподаване в класа, където всички деца учат заедно“ – използване на голям набор от методи и подходи за преподаване по систематичен начин; прилагане на информационни и адаптирани технологии в подкрепа на гъвкави начини на преподаване; подходи за учене, основаващи се на факти, за постигане на образователните цели; оценяване на ученето, което не дава етикети и не води до негативни последици за учениците; ангажиране с учениците за съвместно решаване на проблемите.

3. „Съвместна работа – сътрудничеството и работата в екип са основни подходи за всички учители“ в областите: 3.1. „Работа с родителите и семействата“ – ангажиране на родителите и семействата в подкрепа на процеса на учене на техните деца. 3.2. „Съвместна работа с други специалисти в областта на образованието“ – принос към всички процеси на развитие, преразглеждане на оценка в училище; решаване на проблемите съвместно с други специалисти; принос за по-широка мрежа от партньорства с други училища, обществени и образователни институции; използване на набор от умения за вербална и невербална комуникация.

4. „Личностно професионално развитие“ в области на компетентности: 4.1. „Учителите са гъвкави и практични“ – „принос за развитие на училището като общност, в която се учи. 4.2. „Образователната степен е само основата, върху която се изграждат професионалните умения“ – гъвкави стратегии за насърчаване на иновациите и личностното развитие; с отворени очи и проактивност за възприемане на колегите и другите професионалисти като източник на нови знания и вдъхновение; принос към ученето на цялата училищна общност и процеси на развитие.

Изследваните лица споделят *отрицателни* нагласи в ценност:

1. „Способност за оценка на различните възможности на учениците“ в области на компетентности: 1.1. „Разбиране на концепцията на приобщаващото образование“ – *критична оценка на личностните разбирания и схващания и влиянието, което те имат за другите; етичност и конфиденциалност при общуване; проява на емпатия към разнообразните нужди на учениците.* 1.2. „Гледната точка на учителя относно различията на учениците“ – *да се научим как да се учим от различията; темата за различията да бъде застъпена в учебния план; използване на различията в подходите и стиловете на учене като ресурс за учителите.*

2. „Всички ученици да бъдат подкрепяни – учителите да имат високи очаквания за постиженията на всички ученици“ в областите 2.1. „Насърчаване на академичното, практическото, социалното и емоционално учене на всички ученици“ – *възпитаване на учениците да бъдат независими и самостоятелни; насърчаване на подходите за учене, базирани на съвместна работа; въвеждане на подходи за ръководене на позитивното поведение, които подкрепят социалното развитие и общуване; съдействие в ситуации в училище, при които учениците е възможно да „поемат риск“, дори да не се справят в сигурна среда; използване на оценка при подходите за учене, която взема предвид социалното, емоционалното и академичното учене.* 2.2. „Ефективни подходи на преподаване в класа, където всички деца учат заедно“ – *прилагане на лидерски умения в класната стая, които включват системни подходи за позитивно управление на класната стая; индивидуална работа с учениците, но също така и в смесени групи; използване на учебните планове като средство за приобщаване, увеличаващо възможностите за достъп до учене; работа с родителите и техните семейства с цел индивидуализиране процеса на учене, при което учениците си помагат взаимно по различни начини, включващи обучение между връстници, с гъвкаво разпределение на учениците в групи.*

3. „Съвместна работа – сътрудничеството и работата в екип са основни подходи за всички учители“ в области на компетентност: 3.1. „Работа с родителите и семействата“ – *комуникация с родителите и другите членове на семейството с различен културен, етнически, езиков и социален статус.* 3.2. „Съвместна работа с други специалисти в областта на образованието“ – *умения за ръководене процесите в класната стая, които улесняват ефективната съвместна работа; съвместно преподаване и работа в мобилни екипи; работа в училищна общност и възползване от вътрешни и външни за училището ресурси; превръщане на класа в общност, която е част от голямата училищна общност.*

4. „Личностно професионално развитие“ в областите на компетентност: 4.1. „Учителите са гъвкави и практични“ – *системно оценяване на постиже-*

нията и представянето им пред другите; ефективно включване на другите в оценяването на процесите на преподаване и учене. 4.2. „Образователната степен е само основата, върху която се изграждат професионалните умения“ – усвояване на управленски стратегии, които позволяват възможности за квалификация.

Анализът на данните от изследване на отношението на учителите към приобщащото образование насочва към следните **препоръки**: 1. Използване на медиите като средство за повишаване на положителната мотивация и нагласи у педагозите и като възможност за непрекъсната комуникация, под различни форми, между родители, специалисти и ученици. 2. Насърчаване на подкрепяща среда между всички участници в приобщаването – деца и ученици, родители и учители, специалисти и цялата общност; прозрачност на протичане на процеса и популяризиране на добри педагогически национални и световни практики. 3. Перманентно провеждане на планирани модулни обучения, които имат за цел формиране на позитивно отношение както към приобщащото образование, така и към неговия обект.

В **заключение** следва да се отбележи, че отношението към децата/ученици с увреждания не бива да се разглежда изолирано от социалната и културната история на света. За *промяна* в стереотипите, стигмите, ценностите и отношенията към „различните“, апелира П. Терзийска и отбелязва, че „само ако професионалистите се обединят и заработят като екип, могат да открият и структурират образователни и социални ситуации, които могат да съчетават предимствата на технологиите на общото и специалното обучение, предполагащи действително създаване на оптимални условия за физическо, психическо, познавателно и социално развитие на децата със СОП“ (Terziyska 2008, 38). Ст. Павлов акцентира на „съвместната работа на учителя по съответния учебен предмет и ресурсния учител при провеждането на урока“ (Pavlov 2019, 38). Тук „факторите, оказващи значително влияние при избора за провеждането или не на иновативни педагогически методи в личната практика, са основно такива, свързани с конкретната среда на прилагане и времевата ограниченост“ (Kalenska 2019, 216).

Цялото общество следва адекватно да осмисли приобщащото образование, основавайки се на схващането, че всички деца и ученици могат да се приобщат в условията на естествената социална среда. Тук Д. Димитрова подчертава, че „в съвременните условия на промени за българското училище от съвременния начален учител се очаква да бъде креативен, гъвкав и ефективен, медиатор с всички извънкласни възпитателни фактори“ (Dimitrova 2019, 149). Основната задача на образованието и училището според В. Кутева е „не само да дават знания на подрастващите, но и да ги подготвят като добри граждани, познаващи своите права и отговорности, като членове на обществото“ (Kuteva 2000b, 97). Ст. Павлов подчертава, че децата са „равноправни учас-

тници в образователния процес. Те учат заедно със своите връстници в най-малко ограничаваща среда“ (Pavlov 2018, 72).

Проведената *експериментална работа потвърждава актуалността на разглеждания проблем за практиката в България, а формулираните изводи позволяват да се обобщи, че целта и задачите на изследването са постигнати.*

ЛИТЕРАТУРА

Димитрова, Д., 2020. *Социокултурна компетентност на учениците от начална училищна възраст. Теория и практика*. Пловдив: Астарта.

Димитрова, Д., 2019. Подготовка на студентите – бъдещи начални учители за организация на часовете по самоподготовка. В: *Сб. доклади от научна конференция Techco Lovech 2019*, Габрово: Васил Априлов.

Димитрова, Д., 2004. Преподаването на ромски фолклор от учители етнически българи – предизвикателство, готовност и удовлетворение. В: Д. Колев, *Интерактивни техники в обучението по ромски фолклор*. Велико Търново: Астарта.

Калейнска, М., 2019. Факторна обусловеност на въвеждането на нови методи на преподаване в българските училища. В: *Сб. от годишна университетска научна конференция*. Велико Търново: Издателски комплекс на НВУ „Васил Левски“.

Кутева, В., 2000а. *Проблеми на семейната педагогика*. Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий.

Кутева, В., 2000б. *Димитър Кацаров – първостроител на педагогическата наука в България*. Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий.

Лозанова, Л., 2018. Ценностите, свързани със самоутвърждаването на учениците и влиянието на социалните мрежи върху тях. В: *Годишник на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“*. Шумен: Епископ Константин Преславски.

Лозанова, Л., 2016. *Ценностите на учениците в медийното общество*. Шумен: Епископ Константин Преславски.

Павлов, С., 2019. *Приобщаващо образование. Казуси от училищната практика*. София: Раабе България ЕООД.

Павлов, С., 2018. Описание и класификации на множеството увреждания. В: *Сборник доклади и презентации от научен дискуссионен форум „От приобщаване към участие в образователния процес“*. Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий.

Rokeach, M., 1973. *The Nature of Human Values*. New York: Free Press.

- Терзийска, П., 2008. *Работа с деца със специални образователни потребности*. София: Европартньори 2007.
- Терзийска, П., 2003. Подготовка на учители за интегрирано обучение на деца със специални педагогически потребности. В: *Сб. „Хуманитарното знание – традиционни опори и актуалност“*. Бургас.

REFERENCES

- Dimitrova, D., 2020. *Sotsiokulturna kompetentnost na uchenitsite ot nachalna uchilishtna vazrast. Teoria i praktika*. Plovdiv: Astarta [In Bulgarian].
- Dimitrova, D., 2019. *Podgotovka na studentite na studentite-badeshti nachalni uchiteli za organizatsia na chasovete po samopodgotovka*. V: *Sb. dokladi ot Nauchna konferentsia Techco*. Gabrovo: Vasil Aprilov [In Bulgarian].
- Dimitrova, D., 2004. *Prepodavaneto na romski folklor ot uchiteli etnicheski balgari – predizvikatelstvo, gotovnost i udovletvorenie*. V: D. Kolev. *Interaktivni tehniki v obuchenieto po romski folklor*, Veliko Tarnovo: Astarta [In Bulgarian].
- Kaleynska, M., 2019. *Faktorna obuslovenost na vavezhdaneto na novi metodi na prepodavane v balgarskite uchilishta*. V: *Sb. ot Godishna universitetska nauchna konferentsia*. Veliko Tarnovo: Izdatelski kompleks na NVU Vasil Levski [In Bulgarian].
- Kuteva, V., 2000a. *Problemi na semeynata pedagogika*. Veliko Tarnovo: Sv. sv. Kiril i Metodiy [In Bulgarian].
- Kuteva, V., 2000b. *Dimitar Katsarov – parvoostroitel na pedagogicheskata nauka v Bulgaria*. Veliko Tarnovo: Sv. sv. Kiril i Metodiy [In Bulgarian].
- Lozanova, L., 2018. *Tsennostite, svarzani sas samoutvazhdavaneto na uchenitsite i vliyanieto na sotsialnite mrezhi varhu tyah*. V: *Godishnik na Shumenskiia universitet Episkop Konstantin Preslavski*. Shumen: Episkop Konstantin Preslavski [In Bulgarian].
- Lozanova, L., 2016. *Tsennostite na uchenitsite v mediynoto obshtestvo*. Shumen: Episkop Konstantin Preslavski [In Bulgarian].
- Pavlov, S., 2019. *Priobshtavashto obrazovanie. Kazusi ot uchilishtnata praktika*. Sofia: Raabe Bulgaria EOOD [In Bulgarian].
- Pavlov, S., 2018. *Opisanie i klasifikatii na mnojestvoto uvrednaniq*. V: *Sbornik dokladi i prezentatii ot nauchnia, diskusionen forum Ot priobchtavane kym uchastie v obrazovatelniq process*. Veliko Tarnovo: Sv. sv. Kiril i Metodiy [In Bulgarian].
- Rokeach, M., 1973. *The Nature of Human Values*. New York: Free Press.
- Terziyska, P., 2008. *Rabota s detsa sas spetsialni obrazovatelni potrebnosti*. Sofia: Evropanyori 2007 [In Bulgarian].

Terziyska, P., 2003. Podgotovka na uchiteli za integrirano obuchenie na detsa sas spetsialni pedagogicheski potrebnosti. V: *Humanitarnoto znanie – traditsionni opori i aktualnost*. Burgas [In Bulgarian].

THE VALUES OF THE TEACHERS FOR THE IMPLEMENTATION OF INCLUSIVE EDUCATION IN BULGARIA

Abstract. This article focuses on one of the many problems of inclusive education – the competences of the Bulgarian teacher, a complex of knowledge, skills, experience and values related to teaching. For the realization of the study, we are based on the model of the European Agency for Special Needs and Inclusive Education, published in 2012 in Odense (Denmark). The article presents the results of an empirical study of the attitudes of pedagogical specialists in Bulgaria to establish the conditions for inclusion of children and students in the general educational environment.

Keywords: values; competences; inclusive education

✉ **Dr. Petya Marcheva-Yoshovska, Assist. Prof.**

ORCID ID: 0000-0003-1157-9604

Faculty of Education

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Veliko Turnovo, Bulgaria

E-mail: petia.marcheva@ts.uni-vt.bg